

MERZİFON'DA ERMENİ AYAKLANMALARI

ALİ TUZCU

19. yy. 'da Yabancı Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Emelleri

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli uluslardan, etnik gruplardan, din ve cemaat topluluklarından oluşuyordu. Devlet, dünya ve ahiret anlayışına uygun olarak bunlara hiç bir baskı uygulamadığından ulusal özelliklerini, özlerini, dillerini, dinlerini, kültürlerini, 18. yy.'a kadar korudular.

Fakat, bu asrın sonunda, Fransız İhtilali'nin de etkisiyle, ulusçuluk akımları Osmanlı İmparatorluğu'nda kıpırdanmaya başlamıştır. Devletin içine düştüğü ekonomik bunalım, toprak kayıplarıyla iyice hızlanmış ve merkezi otoriteyi de zayıflatmıştır. Fransız İhtilali'nin etkisiyle Avrupa'da oluşan toplumsal ekonomik ve kültürel gelişmeler Osmanlı ülkesinde de çalkantılara neden olmuştur.

Güçlenen Avrupa devletleri İngiltere, Fransa, Çarlık Rusyası bu köklü akımları toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi ekonomik ve siyasi çıkar bölgelerine ayırarak, paylaşmak, parsellemek için kullanmaya başladılar.

Bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalamak ve Paylaşmak için Kullandıkları Atlama Tahtası; Azınlıklar

Bu amaçlarını gerçekleştirmek için kendilerine azınlıkları atlama tahtası olarak kullanmaya karar verdiler. Balkanlar'da Anadolu'da, Filistin'de, Arab Yarımadası'nda, Afrika'da çeşitli ulusları, dini azınlıkları destekleyip kışkırtarak ayaklanma ve isyanlar çıkardılar.

Bu eylemleri destekleyip kışkırtan devletlerin başında İngiltere ve Çarlık Rusyası geliyordu.

İngiltere, Hindistan ve Uzakdoğu'daki sömürgelerine uzanan yolda, Boğazlar'a ve Karadeniz'e hakim, karşısında güçlü bir engel olan Osmanlı İmparatorluğu'nu istemiyordu. Ayrıca petrol, kömür ve diğer madenler bakımından çok zengin olan Osmanlı ülkesini sömürge haline getirmek istiyordu. Bu iki madenin endüstride giderek ön plana çıkması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yakın olması iştahını daha da çok kabartıyordu. Os-

manlı Devleti'ni ekonomik ve siyasi denetimi altına almak için Ermenileri, Rumları ve Arabları el altından, kışkırtmaya başladı. Zengin petrol yataklarının bulunduğu Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne, oradan da İskenderun Körfezi'ne kadar uzanan bölgede, kendine bağımlı bir Ermenistan oluşturmak için Kürtleri, Ermenileri ve Arabları ayaklandırma çalışmalarına başladı.

Çarlık Rusyası ise, Doğu Avrupa sınırlarında güçlü devletlerle, Uzakdoğu'da da Japonya arasında sıkışıp kalmıştı. Okyanuslara da açılmıyordu. Tek amacı güneyinde zayıflayan Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Boğazlar'ı ele geçirip, sıcak denizlere inmekti. Çarlık Rusyası Balkanlar'daki ulusal çalkalmaları, özgürlükçü fikirleri, kendi yayılcı amacı için kullanmaya başladı. Sözde Slav uluslarının koruyuculuğunu yaparak, kendi yayılmasını kolaylaştıracak, uydu devletlerin kurulmasını istiyordu. Aynı şekilde Doğu Anadolu'da da Ermenileri kışkırtıyordu. Bu amacı hem Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak, hem de İngiltere'nin Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'daki yayılmasına set çekmeye yönelikti.

Her iki devlet bu amaçla, Rum ve Ermenilerle ekonomik ilişkilere girdiler. Sonradan Osmanlı Devleti'nden, bu azınlıkların, dini himayesini istediler, İngilizler Protestan, Çarlık Rusyası Ortodoks tebaasının himaye haklarını aldı. Arkasından bir çok ekonomik, siyasi, kültürel imtiyazlar sağlandı. Bu azınlıklardan bir kısmı, iki devletin uyruğuna geçtiler. Çoğunlukta yaşadıkları yerlerde bir çok kiliseler, misyonerlik kurumları, kolejler açtılar.

Böylelikle amaçlarını gerçekleştirmeye başladılar. İngiltere, Çarlık Rusyası, Fransa bu amaçlarında işbirliğine giriştiler. Bazen de aralarında korkunç bir rekabet başladı. Bu yarışa daha sonra Almanya da katıldı.

ABD'nin de Bu Yarışa Katılması

ABD'nin, Avrupa Devletlerine nazaran, Osmanlı İmparatorluğu'na çok uzak olması ve bağımsızlığını geç kazanması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, siyasi ve kültürel paylaşım savaşına çok sonra katılmasına neden olmuştur.

Fakat Osmanlı ülkesinin ekonomik ve siyasi yönden, paylaşılıp, yarı sömürge hale getirilmesinde, etki alanlarına bölünmesinde, ABD, İngiltere, Fransa, Çarlık Rusyası ve Almanya'dan çok farklı bir yol, farklı bir yöntem izlemiştir.

Osmanlı Devleti - ABD ilişkileri, 1799 yılında başlamış, ilk denizcilik ve ticaret anlaşması da 1830 yılında imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalandığı

ilk yıllarda ABD ekonomik ilişkilere pek önem vermemiştir. Bunun yerine ABD'den yüzlerce Protestan rahip, Anadolu içlerinde, uzun araştırma gezilerine çıkmışlardır.

ABD'nin Ekonomik, Siyasi ve Kültürel Yayılmacılığının Öncü Gücü:

BOARD Misyonerlik Teşkilatı

ABD'nin tüm dünyada, ekonomik, siyasi ve kültürel etkisini ve yayılmasını genişletmek için, 1810 yılında Boston'da "American Board Commissioner of Foreign Mission) BOARD kuruldu. Congregational, Dutch, Reformed, Presbyterian kiliselerinin ve ABD'li zenginlerin katkılarıyla kurulan bu misyonerlik teşkilatı, çalışmalarını kısa zamanda Asya içlerine Çinhindi'ne, Afrika'dan, Güney Amerika'ya kadar genişletmiştir. Sözde bir din ve hayır kurumu olan BOARD teşkilatı, ABD'nin ekonomik ve siyasi yayılmacılığının öncülüğünü yapıyordu. ABCFM diye de anılan BOARD teşkilatına daha sonraları "The Near East Relief" adlı bir hayır kurumu da katılmıştır¹.

BOARD Misyonerleri Anadolu'da

BOARD teşkilatı 1819 yılında Osmanlı ülkesinde çalışma kararı aldı. 1820 yılının şubat ayında, Pliny Fisk ve Levi Persons adlı iki genç Protestan misyoner İzmir'e geldiler². Bunları birçok misyoner takip etti. Bu kişiler, ilk çalışmalarını, Müslümanlar ve Yahudilere yöneltmişlerdir. Fakat onların dinlerini değiştirmediklerini görünce, bu kez Ermenilere yöneldiler. 1830 yılında Eli Smith ve Harrison Gray Ofis Dwight adlı iki misyoner, Anadolu içlerinde "Sözde Ermenistan'ı" keşfe çıktılar³. Aslında bu keşfin altında ekonomik etüd yatıyordu. 1831 yılında İstanbul'a döndüler. İlk BOARD misyonerlik teşkilatını kurdular. Çalışmaları Ermenilere yönelik olduğundan, bu kuruluş "Ermeni Misyonu" adıyla da anılıyordu. Daha sonraları, BOARD teşkilatına bağlı yüzlerce Protestan rahip, Osmanlı ülkesinin dört bir yanına, en ücra köşelerine kadar dağıldılar. Rumeli ve Anadolu'da Congregational kilisesi, Suriye ve İran'da ise Presbyterian kilisesi faaliyet gösteriyordu. Congregational kilise Anadolu ve Rumeli'yi dört çalışma bölgesine ayırdı.

¹ Çavdar, Teyfik - Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, sayfa 96, 1970 İstanbul.

² Şimşir, Bilâl - Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti; Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24 - 26 Nisan 1985) Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları No: 17, 1986, sayfa 78.

³ A.g.e., sayfa 79.

1. Rumeli bölgesi,
2. Batı Anadolu bölgesi,
3. Orta Anadolu bölgesi,
4. Doğu Anadolu bölgesi, şeklindeydi.

Bu çalışma bölgelerine dağılan yüzlerce protestan misyoner rahibin yanısıra, bir çok ABD'li tüccar da geldi. Misyonerler Osmanlı toplum yapısını sosyal ve kültürel durumunu, din ve mezhep ayrılıklarını, birbirleriyle olan çelişkilerini, zaaflarını en ince ayrıntıları ile inceleyip uzun raporlar halinde ülkelerine gönderdiler. Sonraları da ABD ile Osmanlı Devleti arasında siyasi temsilcilik açma, göç, vatandaşlığa geçme, mal, mülk toprak satın alma anlaşmaları imzalandı.

ABD'li siyasi temsilciler ve tüccarlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerleri bile kışkırtan bir titizlikle ekonomik ve siyasi araştırmalara girdiler. İmparatorluğun Akdeniz, Ege ve Marmara kıyılarının İngiltere, Fransa, Almanya ve Çarlık Rusyası'nın ekonomik denetimine girdiğini, fakat bu devletlerin henüz Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine, Mezopotamya'ya nüfuz edemediğini görmüşlerdi.

ABD'li Misyonerlerin, Tüccarların, Siyasi Gözlemcilerin Raporları; Ermeniler Anadolu'da, ABD'nin Ticari Yayılmasının Altyapısını Oluşturacaklar

Osmanlı ülkesinin, Akdeniz, Ege ve Marmara kıyılarının ekonomik sömürüsüne bu kıyılarda yaşayan Rumlar ve Yunanlılar aracı ve yardımcı oluyorlardı. Kıyıların hammaddelerini; pamuğunu, tütününü, buğdayını, madenlerini gemileri ile Avrupa limanlarına taşıyorlardı.

ABD'li siyasi gözlemciler, tüccarlar ve misyonerler kendilerine Yunanlılar ve Rumlardan bir fayda gelmeyeceğini görünce ilişkilerini Ermenilerle geliştirmeye, çalışmalarını onlar üzerinde yoğunlaştırmaya karar verdiler. Anadolu'nun Orta Karadeniz ve Doğu bölgelerinde Türklerden sonra sayıca Ermeniler çoğunlukta idi. Bu bölgelerde Ermeniler, Tüccarlık, zenaat-kârılık ve esnaflıkla uğraşıyorlardı. Türk halkıyla diğer azınlıklara oranla daha yakın ilişkiler içindeydiler, onların dilini kültürlerini göreneklerini çok iyi biliyorlardı. Güçlü ticari deneyimleri vardı. Kıyı bölgelerinden aldıkları mamul maddeleri Anadolu'nun, İran'ın ve Kafkasların en ücra köşesine kadar ulaştırıyorlar, bu iç ve uzak bölgelerden aldıkları hammaddelerini de limanlara taşıyorlardı. Ermenilerin yaşadıkları yerlerde zengin maden kaynakları, verimli tarım ve orman alanları da vardı. Eğer çalışmalarını başa-

nyla tamamlarlarsa, Osmanlı topraklarında, Ermeniler ABD'nin ekonomik ve siyasi yayılmasını çabucak genişletecekler, bu yayılmanın altyapısını oluşturacaklardı.

19. yy. 'da Karadeniz Havzasının ve Anadolu'nun, Dünya Ticaretindeki Yeri

19. yy.'ın ortalarında, Karadeniz'in dünya ticaretinde önemli bir yeri vardı. Doğu Avrupa, Asya içlerinden gelen tahıl, mücevher ve kürkler, Kırım Yarımadası'ndaki Sivastopol ve Odesa limanlarına geliyordu. Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında maden ve petrol yatakları bulunuyordu. Anadolu'da, Karadeniz'e paralel olarak uzanan dağlar, Samsun'a ulaştığında birdenbire alçalıyor, doğal bir liman oluşturuyordu. Bu durum, Samsun limanını, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Karadeniz'e açılan doğal bir kapısı haline getiriyordu. Doğu ve İç Anadolu'nun ticari emilimi Samsun Limanı'nda noktalanıyordu. Bir devlet için, bu üç limanı denetimde bulundurmak ekonomik açıdan büyük avantajdı.

Anadolu ve Karadeniz'in Ticari Kilidinin Anahtarı Merzifon

İşte, Ermenilerin ve Karadeniz Bölgesi'nin bu özelliğini dikkate alan BOARD misyonerleri ABD'nin siyasi gözlemcileri, tüccarları çalışmalarını Sivas Vilayeti'nde başlattılar. Bu vilayet, o zaman 60.300 km²'lik bir alanı kapsıyordu. Amasya, Tokat, Yozgat, Kayseri, Karahisar, Sancakları buraya bağlıydı⁴. Ayrıca İç Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelip Samsun Limanı'na giden yollar, bu vilayete bağlı Amasya Sancağı ve Merzifon kazasından geçmekteydi. Amasya ve Merzifon civarında canlı bir ekonomi, canlı bir ticaret vardı. O yıllarda yayınlanan salname ve istatistiklerde Türklerden sonra ikinci sırayı Ermeniler alıyordu. Vital Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Amasya Sancağı ve çevre kazalarda yaşayan insan dağılımı şu şekildediydi*.

Nüfus	Amasya	Merzifon	Vezir- köprü	Osmancık	Gümüş- hacıköy	Ladik	Havza	Mecitözü
Türk	48000	24000	19500	20000	17005	32995	18800	18700
Ermeni	12600	5800	3600	800	7000	8400	2550	2570
Rum	3000	1200	1000	980	940	2000	960	920

⁴ Vital Cuinet, La Turquie d'Asia I. Cilt, sayfa 763 - Paris 1892.

* V. Cuinet, Amasya Sancağı ve kazalarındaki Türk nüfusu, kasıtlı olarak bir çok kı-sımlara ayrılmıştır. Biz bu grafikte ayrı ayrı yazılan Türk topluluklarını biraraya topladık.

Merzifon'da İlk Amerikalı Misyonerler

Merzifon kazası, geniş verimli bir ova üzerine kurulmuştu. Misyonerlerin çalışmaları için uygun bir yerdi. Ayrıca Batı, Orta ve Doğu Anadolu çalışma bölgelerinin ortalarında yer alıyordu. Kendileri için çalışmalarına pilot bölge olarak seçtikleri Merzifon'dan faaliyetlerini Amasya, Tokat, Kayseri, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır ve Musul'a kadar kaydıracaklardı.

BOARD teşkilatının ilk iki Protestan misyoner ailesi, 1852 yılında Merzifon'a geldiler. Kısa bir süre sonra da, İzmit civarında misyonerlik çalışmalarında deneyim kazanmış Maria Vest, kocası ile birlikte kasabaya gelmiştir.

Ermenilerin çoğunlukta buldukları Merzifon, Amasya, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Osmançık, Mecitözü, Ladik ve Havza kazalarına inceleme gezileri düzenlediler. Fakat Amasya sancağı ve kazalarındaki Ermeni halkın hemen hepsi Ortodoks ve Gregoryan mezheplerine bağlıydılar. Bu bölgeye daha önce Fransız Cizvit ve Kapuçin misyonerleri gelmişler, çok az Ermeni'ye Katolik mezhebini kabul ettirmişlerdi. Board misyonerlerinin gelişi ile aralarında bir rekabet başladı. BOARD misyonerleri o kadar sistemli, seri ve planlı çalıştılar ki: Fransız misyonerlerini kat kat geride bıraktılar. Ermeniler üzerinde söz sahibi oldular. Board misyonerleri Ermeni halkı, Protestan mezhebine kazandırmak için, hiç bir harcamadan kaçınmadılar. Propaganda çalışmalarını disiplin içinde, programlı bir şekilde yürütüyorlardı.

Merzifon ve çevre kazalarda, Ermeni evleri bu misyonerlerce tek tek saptanmıştı. Ev kadınlarına, yaşlılara, çocuklara Protestanlık vaazları veriliyordu. Misyonerlerin vaaz ve telkinleri, Ermeni gençlerine çok çekici geliyordu. Onların Protestanlığa geçmeleri, Ortodoks din adamlarının, Ermeni halkının ileri gelenlerinin şiddetli tepkilerine neden oluyordu. Bağlı buldukları kiliselere ve padişaha gönderdikleri mektuplarda, bu misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlanmasını istiyorlardı. Fakat Amerikan şirketlerinin ve tüccarlarının ekonomik ilişkileri artırması sonucu, bu tepkiler hafifledi.

Misyonerler, 8-10 yıl içinde, Amasya ve kazalarında yaşayan Türklerin, Ermenilerin, Rumların sosyal ve kültürel durumlarını, yaşayışlarını, zaatlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini, en ince ayrıntılarına kadar, Türkçeyi, Ermeniceyi ve Rumca'yı öğrendiler. Onlardan biriymiş gibi davranmaya başladılar.

1862 yılında, Board misyonerleri, Merzifon'da Protestan mezhebinin ilkelerini öğretecek, eğitim ve seminer çalışmaları verecek olan "Teoloji Seminerini" açtılar⁵. Teoloji semineri, sabahtan öğleye kadar yaşları 7 ve onsekiz yaşları arasındaki çocuk ve gençlere, öğlenden sonra, kadınlara, akşam üzerinde iş gücü sahibi orta yaşlılara açıktı.

Teoloji Seminerine devam eden misyonerler, Protestanlığı, Hıristiyanlığın ideal bir mezhebi, kendilerini ve kurumlarını, insanlığın öncüleri, ABD'yi bir uygarlık cenneti olarak tanıtıyorlardı. Ermenilerin çağlar boyunca, Osmanlılar tarafından ezilip sömürüldüklerini, oysa onların kahraman bir ırk olduklarını, zengin bir tarihe, kültüre sahip olduklarını uzun uzadıya anlatıyorlardı. Bunları duyan Ermeni gençlerinin kalbinde, Türklere karşı büyük bir kin, ABD'ye ve misyonerlere sonsuz sevgi ve minnettarlık, sarsılmaz bir güven ve saygı oluşuyordu. Sivas'tan, Kayseri'den, Tokat'tan, Amasya'dan, yüzlerce Ermeni genci, Merzifon'a geliyordu. Burada misyonerler, kendilerine son vaazlarını verip, hayallerinin ülkesine yola çıkmak üzere, Samsun Limanı'nda gemilere bindiriyorlardı. 1870 - 1880 yılları arasında, adı geçen şehirlerden bir çok Ermeni aile de, ABD'ye göç etti. Merzifon'dan 15-20 aile, Kaliforniya'nın Fresno Kasabasına göç etti. Bunlardan birisi, Merzifon'daki yakınlarına yazdığı mektupta "burada yumurta büyüklüğünde üzüm tanesi, 5 kiloluk patlıcan, kayık büyüklüğünde kavun yetişiyor" demişti⁶.

Misyonerler Anadolu'da Çoğaldıkça Amerikan Ticari Ağı Genişliyor

Tüm Anadolu'da olduğu gibi, misyonerlik faaliyetleri arttıkça, ABD'ye Ermeni göçleri çoğaldıkça, bu ülkenin, Osmanlı ülkesinde ekonomik yatırımları, ticari faaliyetleri, bunlara paralel olarak artış gösteriyordu. Liman şehirlerinden içerele doğru, Amerikan malları, Ermeni tüccarların aracılığı ile en ücra köylere kadar ulaştırılıyordu. 1830'da iki ülke arasındaki dış ticaret toplamı 560 bin dolar iken, bu rakam 1913 yılında 25,5 milyon dolara ulaşmıştı. Amerikan "Tobacco Company" Tütün şirketi, Fransızların elinden bu bölgede tütün tekeline aldı. Amerikan sigara sanayisinde, Türk tütünü aranır hale geldi. Samsun ve Bafra'da bu şirket tütün ektiriyordu. ABD, 1861 yılında tütün ve tuz tekeline eline geçirdi. Bu devlet, Osmanlı Devleti'ne pamuk, pamuk tohumu, tarım makinaları, yünlü ve pamuklu dokumalar, çeşitli makinalar, elektrik malzemeleri, satı-

⁵ 150 yıllık Kin - 24 Ekim 1984, Milliyet Gazetesi.

⁶ Ataöv, Türkkaya - Kongrede Ermeni lobisi- 26 Nisan 1987 Milliyet Gazetesi.

yor, buna karşılık olarak da üzüm incir, tütün, yün, tiftik, afyon, anason, meşe palamudu satın alıyordu⁷.

Amerikalı şirketler ve tüccarlar, ticari ilişkilerini Protestan mezhebine geçmiş Ermenilerle kuruyorlardı. Artık, Osmanlı ekonomik sistemi içerisinde yer alan Ermeni simsarlar, Amerikan tüccarlığına özeniyordu. Bu sistemin gerektirdiği bankacılık, kambiyo, sigorta, taşımacılık işlerini öğreniyordu. Ermeniler eliyle Amerikan ticari ağı Anadolu içlerine doğru genişledikçe, bu ülkenin siyasi temsilcilikleri de açılıyordu. Yukarıda adı geçen yerleşim birimlerinin bağlı olduğu Sivas vilayetinde 1885'te Amerikan Konsolosluğu açıldı. Buraya atanan Konsolos H.M.Jewett, misyoner bir ailenin çocuğu olup, Tokat'ta doğmuştu. Çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş koyu bir Türk düşmanı olarak yetişmişti. 5 yıl bu görevine devam etti. 1892 yılında bu göreve yine aynı soyadlı M.A. Jewett adında başka bir konsolos atandı. Bu kişi de bir misyoner ailenin çocuğuydu. Bir Ermeni kadınla evliydi. O da koyu bir Türk düşmanıydı. Sivas ve civarındaki Ermeni ayaklanmalarında büyük bir rolü vardı. Olayları hep çarpıtarak tek yanlı, Türkleri suçlayıcı bir şekilde, ABD'ye İngiltere'ye rapor ediyordu⁸.

Bu konsoloslukta görev yapanların hepsi, misyonerler elinde yetişmiş, sonra ABD'de eğitim görmüş, bu ülkenin vatandaşlığına geçmiş Ermeni ve Rum gençleri idi⁹. Yalnızca Müslüman olarak, iki Çerkez çalışıyordu. Bunlardan biri elçiliğin kavası, diğeri de bekçisi idi.

Misyonerler, Merkezlerine Gönderdikleri Raporlarında, Türkleri Yerin Dibine Sokuyorlar, Ermenileri ise Göklere Çıkarıyorlar

Ermeniler zenginleştikçe, Türklere olan düşmanlıkları da artıyordu. Amerikalı misyonerler önyargılı olarak, ülkelerine gönderdikleri raporlarında, Türkleri, dar kafalı, bağınaz ileriye göremeyen, atılımcı ve ileriye dönük olmayan, bir lokma, bir hırka felsefesini benimseyen kişiler olarak tanımlıyorlardı. Oysa; Ermenileri tanımın tam tersi olarak, gözü açık, hırslı, ileriye dönük ve atılımcı, para kazanmayı seven, sözünü sakınmayan insanlar olarak tanımlıyorlardı. Bu raporlar sonucunda Amerikan kamuoyu,

⁷ Hurewitz, J.C. - Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk - Çağdaş düşünce ışığında Atatürk sayfa 491.

⁸ Şimşir, Bilal - Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti - Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24 - 26 Nisan 1985) Cumhuriyet Üniversitesi yayınları No: 17, sayfa 96.

⁹ Yüzelli Yıllık Kin - 25 Ekim 1984, Milliyet Gazetesi.

Türkleri barbar, çağının gerisinde kalmış, Ermenileri ise Amerikalı'ya ve fali, çağının insanı, değerli kişiler olarak tanıdı¹⁰.

Osmanlı ülkesinde, Board misyonerleri, ABD'nin ekonomik yatırımlarını ve ticari ilişkilerini geliştirmek için, Ermeni halka önce dini açıdan yaklaşmışlar, böylelikle duygusal bir bağ oluşturmuşlardır. Sürekli propaganda ve eğitim çalışmaları ve seminerlerle, Amerika'ya ve kendilerine karşı, bir hayranlık uyandırmışlardır. Arkasından ticari ilişkilere girilmiştir. Misyonerlerin bu yöntemi, ABD'nin ekonomik, siyasi ve kültürel yayılmacılığının, etki alanının kalıcı, uzun ve verimli olması için, yapılan bir ön çalışmaydı. Nitekim Board misyoner örgütünün dış faaliyetler sekreteri, Judson Smith, bu durumu tüm açıklığı ile şu şekilde ortaya koyuyordu.

*"Bütün bu asil hizmetiniz, Ermeni milletini bize karşı, sonsuz sevgi ve şükran duygularına garketti ve Ermenilerin yüreklerini çelik bir çengelle, misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti koruyucularının ve velinimetlerinin ellerinde bir bal mumu parçasıdır"*¹¹.

Judson Smith'in tanısı doğrudu. Ermeniler misyonerlerin ellerinde bir bal mumu olacak, onlara istedikleri şekli verebileceklerdi.

Board misyonerleri, Amasya ve Merzifon civarında yaptıkları etkili dini propagandayla, ABD'nin ekonomik ve siyasi çıkarlarının ilk manevi bağlantısını kurmuşlardı. Artık sıra maddi bağlantı kurmaya gelmişti. Yine bu işi Board kuruluşu üstlenecekti. Bu amaçla Merzifon'da pozitif ve sosyal bilimlerin okutulacağı bir kolej açılmasına karar verildi.

Bu kolejde öğretim gören gençler, yaşam tarzı, kültür, duygu ve düşünme yönünden tam anlamıyla ABD'ye bağlanacak, hayranlık duyacaklardı. ABD'nin ekonomik ve siyasi çıkarlarını savunacaklardı.

Boston'daki BOARD teşkilatı, en deneyimli, bir misyoner, koyu bir Protestan olan Charles Chapin Tracy'i, Merzifon'da ve çevresinde misyonerlik çalışmalarını örgütlenmesi ve bu kolejin kurulması amacıyla 1867'de buraya gönderdi¹².

Orta Karadeniz Bölgesinde, 1880'li yıllarda ekonomik paylaşım için gizli bir rekabet başlamıştı. İngiltere, Amasya ve Merzifon civarında zengin

¹⁰ A.g.e.

¹¹ A.g.e.

¹² Frank Andrews, Stone - Academies For Anatolia Boston, 1984, sayfa 188.

petrol, kömür, gümüş, kurşun ve bakır madenleri keşfetmişti¹³. Bu zengin maden yatakları ABD'li şirketleri ve tüccarları da cezbediyordu.

1880 yılında Board, Batı Anadolu misyonu Avangelisti, Birleşik Ermeni Kilisesi merkezi ve Prudental komite ortaklaşa laik öğretim yapan ortaokul düzeyinde bir okul açma kararı aldılar. 1881 yılında Teoloji Seminerini "High School" dönüştürdüler. Bu okulda dersler ve seminerler vermek üzere çok deneyimli misyoner öğretmenler Georges F. Herrick, John F. Smith, Edwards Riggs Merzifon'a geldiler¹⁴.

High School'a paralel olarak C.C. Tracy, dini eğitim veren "Harbin-ger High School"u öğrenime açtı. Bu okul 4 yıl kolej düzeyinde öğrenime devam etti. Kayseri, Sivas, Tokat ve Yozgat'ta şubeleri açıldı¹⁵.

1881 yılında, Protestan din okulu olan Teoloji Semineri, ortaokul düzeyinde öğretim yapan "High School"a dönüştürüldü. Bu okul çevre kazalardan gelen, 200 Ermeni ve Rum öğrenciyle öğretime başladı. Misyonerler Samsun'dan, başlayıp, Doğu Anadolu ve Mezapotamya'ya kadar uzanan doğal ticari yolun, yakın çevrelerinde zengin maden yataklarının bulunduğunu, Sivas, Kayseri, Amasya, Tokat, Malatya, Harput ve Diyarbakır'da çok miktarda Ermeni yaşadığını, buraların Karadeniz'e açılan kapısının anahtarı olan Merzifon'da bir kolej açılmasıyla adı geçen yerlerin rahatça denetimleri altına gireceğini düşünüyorlardı. Misyonerler Boston'daki merkezlerine bu şekilde raporlar gönderdiler.

Osmanlı Devleti'nde En Büyük Yabancı Okul Merzifon'da Açılıyor: Anadolu Koleji!

Bu kişiler, Kolej açılması için, hükümete ve Sivas Valiliği'ne başvurdu- lar. Kendilerine gerekli izin verildi. Merzifon'un kuzeyinde, şehre hakim bir yerde, 30-40 dekarlık bir arazi satın aldılar. 1876 yılında kendilerine bu arazinin tapusu da verildi. Kolej binaları aynı yıl, geniş bir kampus halinde yapılmaya başladı. Altı bina halinde yapılan bu okul, Osmanlı Devleti'nde yapılan en büyük yabancı okuldu. Kız ve Erkek öğrencilerin ayrı ayrı kalacağı binalar, dershaneler, büyükçe bir hastanesi, kilisesi var- dı. Ayrıca 2000 ciltlik kitaplığı, bir tabiat müzesi, genişçe bir sinema ve konferans salonu, rasathanesi, meteoroloji istasyonu, modern bir matbaası

¹³ M.V. Frunze - Türkiye Anıları (1921 Kasım - Ocak 1922) sayfa 104, İst. 1978.

¹⁴ F.A. Stone, a.g.e. sayfa 185.

¹⁵ F.A. Stone, a.g.e. sayfa 185.

bir marangoz atelyesi, modern, fizik, kimya, biyoloji laboratuvarı bulunuyordu. Kolej, 7000 bin dolara mal oldu. Bu paranın bir kısmını Amerikan halkı bağış olarak vermiş, bir kısmını da Board teşkilatı karşılamıştı. (1, 2, 3 nolu resimler) Ayrıca 4 yıl içinde koleje yirmibin dolar gelir getirecek bağ, bahçe ve iş ocakları kurulmuştu¹⁶.

Kolej 1886 yılında öğretime başladı. Board teşkilatı, bu koleje en deneyimli misyonerlerini, Anadolu'dan devşirip, Türk düşmanı olarak yetiştirdikleri, ABD'de Yüksek öğrenim görmüş Ermeni gençlerini öğretmen olarak göndermişti. Prof. Hagofriyan, Kaliyan bu öğretmenler arasındaydı. Okulun öğretim dili İngilizceydi. Geometri, trigonometri, astronomi botanik muhasebe, kimya, fizik, zooloji, mantık, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak felsefesi, devletler hukuku, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Türkçe dersleri okutuluyordu. Ermeni diline büyük bir önem veriliyordu. Başlıca öğretmenleri Prof. A.T. Dağlıyan müzik, V.H. Agopyan Türkçe, J.J. Manisalıyan doğal bilimler, A.G. Sivaslıyan matematik, D. Teokrides Yunanca, J.P. Xenides tarih ve psikoloji dersleri okutuyorlardı. Bunlardan başka okulda birçok yerli Ermeni ve Rum öğretmenler bulunuyordu. Öğretmenlerden sadece 4 tanesi Amerikalı'ydı¹⁷. Okulda Fransız ve Ermeni profesörler 44 dolar, Rum öğretmenler 24-40 dolar, matematikçiler 22 dolar, Fransız ve Ermeni asistanlar 17, 60 dolar Türkçe öğretmeni, 13, 20 dolar, fizikçiler de 26, 40 dolar ücret alıyorlardı¹⁸. Dr. Martin, ise Kolej'in hastanesini yönetiyordu. Bu hastanenin ünü, Anadolu'da Ermeni ve Rumlar arasında çok yayılmıştı. Ankara'dan Kayseri'den, Trabzon'dan hastalar geliyordu. Ayrıca Dr. Marten, Kolej'in fakülte bölümünde okuyan öğrencilerden bir sağlık ekibi oluşturarak çevre kazalarda yaşayan Ermeni ve Rum halkının sağlık taramasını yapıyordu.

Kolejin Fakülte bölümünde tıp, ticaret, ekonomi, Yunan ve Ermeni dili ve tarihi araştırmaları, botanik ve astronomi dersleri okutuluyordu. Bu bölümde okuyan öğrenciler, alt sınıflardaki öğrencilere ders vererek, belirli bir ücret alıyorlardı.

Okul bünyesinde, bir ortaokul, bir kız ve erkek lisesi, bir fakülte, birde çeşitli sınıfların bulunduğu bir kız okulu vardı. Okulların açılış yılları, öğrenci sayısı kesin olmamakla birlikte, aşağıdaki şekildedir.

¹⁶ 150 Yıllık Kin - 24 Ekim 1984 Milliyet Gazetesi.

¹⁷ F.A. Stone, A.g.e., sayfa 186.

¹⁸ İlkur Polat - Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan okulları üzerine bir inceleme Belleten LII. cilt, sayfa 203, Ağustos 1988.

Okulun Adı	Orjinal Adı	Açılış Tarihi	Öğrenci Sayısı
Orta Okul	High School	1771	200
Kız Okulu	Anatolia Girls S.C.	1886	250
Lise	Anatolia Koleje	1886	280
Fakülte	Anatolia Akademia	1886	135
			(398 Ermeni 27 Rum) ¹⁹

Merzifon'daki bu koleje, Harput'ta bulunan (Ermenilerin Yeprat diye adlandırdıkları) Fırat (Euphrates) Koleji ve Antep Koleji idari yönden bağlıydı. Doğu ve Orta Anadolu'daki kolejlerin yıllık toplantıları, kongreleri, misyonerlerin toplantıları da burada yapılıyordu (4 No'lu 1 Resim) Kolej müdürü C.C. Tracy, ABD Sivas konsolosu H. M. Jewett ülkelerine gönderdikleri raporlarda, bu kolejin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en ileri eğitimi verdiklerini, bu okulda Amerikan kültürünün daha iyi tanıtılacağını, bu tür okulların, Anadolu'nun her yanına açılması gerektiğini, kısa zamanda bu okulların büyük bir gelişme göstereceklerini bildiriyorlardı²⁰.

1888 yılında Sivas Valisi Sırrı Paşa, bu koleje yaptığı ziyarette, okulun Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine büyük katkıları olacağını, diğer şehirlerdeki Türk okullarında Türkçe'nin bu kadar güzel öğretilmediğini belirtmiştir²¹. (Ayrıca 5 Nolu Resim)

Osmanlı Devleti'nde, İlk Ciddi Ermeni ve Rum Ayrılkçılığının İdeolojik ve Kültürel Tohumları, Merzifon Koleji'nde Filizleniyor

Merzifon Anadolu Koleji, bu şekilde öğretime devam ederken, bir yandan Türkler, Ermeniler ve Rumlar arasında düşmanlık büyüyordu. Ermeniler, yüzyıllardır bir arada, kardeşçe yaşadıkları Türklere karşı sonsuz bir kin duyuyordu. Türk düşmanlığının bu kolejde kültürel ve ideolojik temeli atılıyordu. Misyonerler tarafından ABD'ye gönderilen Ermeni gençleri orada, Princeton, Yale gibi üniversitelerde öğretim görüyorlardı. Bir kısım gençler orada kalıyor, bir kısmı da Amerikan vatandaşlığına geçerek, bu ülkenin, Osmanlı Devleti'ndeki ticari kuruluşlarında ve siyasi temsilciliklerinde, kolejlerde, görev alıyorlardı. Ateşli ve bilenmiş bir Türk

¹⁹ Uygur Kocabaşoğlu - Amerikan okulları - Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 16. sayı, sayfa 496 - İst. 1985, İletişim Yayınları.

²⁰ 150 yıllık Kin - 24 Ekim 1984, Milliyet Gazetesi.

²¹ A.g.e.

düşmanlığı ile Anadolu'ya dönen bu Protestan Ermeni gençleri, görev yaptıkları yerlerde, her türlü huzursuzluğun odağı oluyorlardı. Bu nedenle kolejlerde okuyan diğer Ermeni gençleri, bu yaygın propaganda sonucu Türklere düşman kesiliyorlardı. Artık bu tür kurumlarda bulunan Ermeni gençleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma başlatmak için, uygun ortamı beklemeye başladılar. Board misyonerlerinin, ideolojik ve kültürel yönden desteklediği bu kışkırtmaları, İngiltere, Çarlık Rusyası silah ve para yardımı yaparak taktik vererek destekliyorlardı. Hatta öyle bir zaman gelecekti ki; Sivas'taki ABD Konsolosu Jewett gönderdiği raporlarda bu kolejlerde okuyan gençlerin giderek, kendi kontrollerinden çıkarak, silahlı komiteler oluşturduklarını, Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin güdümüne girerek, kışkırtmalarına kapıldıklarını yazacaktı.

Merzifon Koleji Anadolu'da Kışkırtıcı Ermeni Propandasının ve Terör Örgütlerinin Merkezi Haline Geliyor

Hınçak Komitesi, İsviçre'de kuruluşundan kısa bir süre sonra Merzifon'daki, Anadolu Amerikan Koleji'ne paralel olarak 1887'de bir şube açtı. Bu şube, Hınçak Teşkilatı'nın batı bürosunu oluşturuyordu. Faaliyet alanı ise Giresun, Harput ve Diyarbakır hattının batısıydı. Hınçak batı bürosunun başkanı bu kolejde öğretmen olan Karabet Tomayan, Sekreteri de aynı okulun öğretmenlerinden Ohannes Kayayan'dı. Bu iki Ermeni genci Amerika'da eğitim görmüş ve Protestanlığa geçmişlerdi. Bu kolejin fakülte bölümündeki Ermeni gençleri tarafından "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi"de kurulmuştu. Daha sonra Taşnak Komitesi Merzifon'da bir şube açmıştır. İlk başlarda anlayamayan bu iki komite sonradan beraber çalışmaya başlamışlardır.

Hınçak Komitesi batı bölgesinin basın yayın ve propaganda merkezi yine bu kolejde bulunuyordu. Ermeni halkına, Türk halkını ve Müslümanları düşman etmek, ayaklandırmak için, el ve duvar ilanları, kışkırtıcı bildiriler ve kitaplar kolejin matbaasında basılıyordu. Hınçak Komitesi'nin armasını taşıyan bu kışkırtıcı yayınlar, Ankara, Çorum, Kastamonu, Amasya, Samsun, Yozgat, Sivas ve Kayseri'ye gizlice ulaştırılıyordu. Zaten, Merzifon'dan Sivas'a kadar uzanan bölgede bu komitenin bir çok üyesi vardı. Hınçak Komitesi'nin başkanı ve yardımcısı ile, Protestan Vaiz, Mardiros, Ermeni halkı ayaklandırmak için Çorum-Yozgat, Kayseri, Burhaniye, Tenüs, Tokat ve Amasya'yı, dolaşmışlardır. Buralarda konferans şeklinde vaazlar vermişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir Ermeni soykırımını olduğunu, bütün Ermenilerin çıkacak olaylarda yeralmasının

şart olduğunu, batılı devletlerin müdahalesini sağlamak için, etkili olaylar çıkarılmasını halka telkin etmişlerdir. Bunların en büyük amaçlarından biri de, Ermeni milletinin birliğini sağlamak için Ortodoks, Protestan, Katolik Ermenileri bir araya getirmektir.

1888-1890 yılları arasında bu bölgeye deneyimli, silahlı eğitim görmüş, 6 Ermeni komiteci geldi. Bunlardan en önemlisi bir Rus Generalinin Vaftiz oğlu olduğu söylenen Leon Semoyan'dı^{21a}. Adı geçen yerlerdeki kışkırtma ve ayaklanmaların planlayıcısı bu kişiydi. Buralarda gizlice dolaşarak komitelerin kurulmasını sağladılar. L. Semoyan ve beraberindekilerin ateşli parlak propagandaları sonucunda bir çok Ermeni genci kendilerine katıldı. Ermeni bağımsızlığının kazanılması için bir an önce silaha sarılıp ayaklanması gerektiğini, büyük devletlerin de davalarını destekleyeceklerini anlatıyorlardı.

1890 yılında Hınçak ve Taşnak Komiteleri, Küçük Ermenistan İhtilali Komitesi'ni de aralarına alarak "Ermeni İhtilalci Birliği"ni kurdular.

1892 yılında Hınçak Komitesi ayrı olarak, Merzifon'da bir toplantı düzenleyerek aşağıdaki kararları aldı.

- 1) Üyelere demirbaş silah sağlanması.
- 2) İsyancıların Gürcü elbiseleri ve başlığı giymeleri.
- 3) Komite üyelerinin silah ve cephanelerini kendilerinin alması.
- 4) Komitelerin bölünerek ayrılması.
- 5) Girişte ödenen para ve aidatla yoksul olanlara silah temin edilmesi.
- 6) Hınçak gazetesine abone sağlanması.

Tomayan, görünürde Merzifon'da bir hastane yapılması için İsviçreli olan karısını komite adına yardım toplamak için Avrupa ülkelerine göndermiştir. Karısı 4 yılda 3000 Sterlin toplamıştır.

Hınçak teşkilatında görevli Haçinli (Saim Beyli) Jirayar Ermenilerin bir ayaklanma sırasında canlarını korumak için silahlanmaları gerektiğini bu bölgede Ermeni halkına anlatıyorlardı.

Merzifon, Hınçak merkezi ile Kayseri Derevenk'te bulunan Hınçak komitesi ile koordineli olarak çalışıyordu. Maceraperest bir Ermeni olan Andon Rişduni, Derevenk'teki komitenin başkanı idi. Kumkapı ayaklanmasına katılmış, bu durum hükümetin dikkatini çekince Atina'ya kaçmıştı. Hınçak Komitesi genel merkezinin kararıyla Adana Ermenileri arasında

^{21a} A.g.e.

ayaklanma çıkarmak için görevlendirilmiştir. Adana'dan Kayseri'ye doğru Ermeni halkın yoğun olduğu yerlerde, kışkırtıcı telkinler vererek Kayseri'ye gelmişti. Önce Talas'a oradan Everek'e, daha sonrada asıl faaliyet göstereceği Derevenk Manastırı'na gelerek Rahip Daniel'in yanına yerleşmiştir. Kısa bir zaman sonra Merzifon Hınçak Komitesi ile irtibata geçti. Haçinli Jirayer, Tomayan ve Kayayan'la eylem birliğine girdi. Merzifon, Amasya, Tokat, Kayseri, Sivas, Yozgat ve Kazalarında Ermeni halkı devlete karşı kışkırtıp ayaklandırmak için sistemli ve planlı şekilde çalışmaya başladılar. Bu amaçla silahlı propaganda bölükleri teşkil ettiler²².

Merzifon ve Civarında Ermeni Komitelerinin, Eylem Planları ve Taktikleri

Merzifon ve yukarıda adı geçen yerlerde artık sıra ayaklanmayı başlatacak kışkırtma ve provakasyonlara gelmişti. Bunları da aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

1) Türk ve Ermeni halkının kutsal saydıkları yerlere, cami ve kilise duvarlarına birbirlerini kötüleyici yazılar yazmak, duvar ilanları yapıştırmak, iş yerlerine ve evlerin kapılarına birbirlerini kışkırtıcı bildiriler atmak.

2) Merzifon'da ve yukarıda adı geçen yerleşim merkezlerinde, çarşı pazar kurulduğu günlerde, Ermeni halkın arasına karışarak Türklerin kendilerini öldürmek için silahlanarak geldiklerini yaymak aynı şekilde, Gürcü kılığına girerek, Türk ve Müslümanların bulunduğu yerlerde, Ermenilerin silahlanarak kendilerini öldürmek için yürüdüklerini söylemek.

3) Cami ve kiliselerin halka toplu olarak ibadete açıldığı cuma ve pazar günleri, buralarda öldürme ve yaralama eylemlerinin yapılması, cami ve kiliselerin kurşunlanarak camlarının kırılması, böylelikle her iki halkı heyecanlandırıp, kışkırtarak karşı karşıya getirmek, bunlar çarpışma halinde iken, kasaba içine saklanmış komiteciler, Ermeni mahallelerine dalıp kadın ve çocukları öldürecekler, bir kısmını kaçıracaktı. Devlet binaları yakılıp, bombalanacaktı.

4) Türklerle yakınlığı olan, devlete sadık Ermenilerin saptanması, evinin soyulup yakılması, çocuklarının ve kadınlarının kaçırılması, bu olayların geçtiği yerlere Türklere ait kıyafet ve sahte kimlik bırakılması. Bu saldırıları zaman zaman Amerikalı ve diğer yabancılara da yöneltmek.

²² Bilâl Şimşir, Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti - Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (26-26 Nisan 1985 Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No: 17, sayfa 100.

5) Böylelikle ABD'de ve Avrupa ülkelerinde kamuoyu ve yaygın propagandayla, Türklerin Ermenilere ve diğer yabancılara karşı bir soykırımı başlattıklarını yayararak bu devletlerin müdahaleleri sağlanacaktı. Türklere karşı devamlı kışkırtıcı hareketler yaparak olaylar çıkaran her Ermeni onlar için propaganda aracı olacak, yabancı devletlerin dikkatlerini bu yöne çekecekti. Olayların sorumlusu olarak Türkler gösterilecekti.

1892 yılında Ermeni komitecileri, yukarıda sıralamaya çalıştığımız bir programı uygulamaya koydular. Kendilerine, Bulgar ihtilalinini ve komitecilerini örnek alıyorlardı. Bulgaristan'a bağımsızlık kazandıran Gladstone tekrar seçimlerle hükümet olmuştu. İngiltere'nin Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik çıkarları için, Ermeni sorununa göz kırpan Gladstone, Ermeni komitecilere cesaret veriyordu. Ermeni komiteciler, 1892 yılını Anadolu'da bir ayaklanma ve ihtilal yılı olarak ilan ettiler. Aynı yılın ilk ocak ayında yukarıda adı geçen yerlerde ayaklanma kıpırdanmaları başladı.

BİRİNCİ MERZİFON AYAKLANMASI

Merzifon'daki ayaklanmayı başlatacak olan Ermeni İhtilalci Birliği Amasya-Merzifon arasında, Değirmendere'de üsleniyordu. Bu bölgede, bir çok öldürme, yaralama ve soygun olaylarının ve sabotajların sorumlusu, bir Rus Ermenisi olan Leon Semoyan ayaklanmaları başlatacağı²³. Bunun çetesinde, hepsi kendisi gibi, azılı birer komiteci olan Toncayan Artin, Merzifonlu Şihat, Mihtar Mihtiyan, Artos ve Kirkor'da burada bulunuyorlardı²⁴.

Ermeni ihtilalciler birliğinin taktik ve propaganda merkezi Merzifon'daki kolejde bulunuyordu. Eylemlerin planları Tomayan, Kayayan ve Açıkbaşyan tarafından burada yapılıyor, Değirmendere'ye bildiriliyordu.

Ermeni İhtilalcılar Birliği'nin ilk ihtilal ve ayaklanma kıpırdanması, 1893 yılı Ocak ayında kolejin duvarlarına "Vatansever İslam Komitesi" başlığı altında, Ermeniler üzerine cihat ilan edileceğini, mallarının yağmalanacağını, kendilerinin kılıçtan geçirileceklerini bildiren bir duvar ilanının yapıştirılmasıyla başlatılmıştı. Aynı şekilde Paşa Camisi'nin kapısına da bu kez, Ermenilerin ve komitecilerin, Müslümanları aynı şekilde, yok edeceklerini bildiren bir duvar ilanı yapıştirılmıştı. Her iki tarafta heyecanlı ve korkulu bir bekleyiş içine girmişti. Kolejın duvarına, ilan yapıştirma zanlı

²³ Esat Uras - Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi say. 465, İs. 197.

²⁴ Foreign Relations, II. parts - 1895 (sayfa 1509) Washington 1896.

sı olarak iki Türk öğretmen tutuklanmıştı. Daha sonra yapılan soruşturma ve araştırmalarda camiye ve koleje bu ilanları yapıştıran gerçek suçlu iki Ermeni yakalanmış ve sürgüne gönderilmişti. Daha sonra, Padişah tarafından affedilerek geri dönmüşlerdi. Aynı günlerde devlet binalarının kapılarına "Hükümet vergi için Ermeni milletini sıkıştırmasın, zalimlik etmeyin bunun hesabı sorulur" şeklinde bir ilan asılıp altında tüfek mermilerinin arka tarafıyla mühürlenmiş bildiriler asılmış, sokak aralarına, cami avlularına da atılmıştır.

Malatya ve civarında, bir çok kanlı öldürme ve soygun, sabotaj eylemlerine katılmış Rus Ermenisi Şihat suç aletleriyle birlikte, Amasya Samsun yoluyla İstanbul'a sevk edilirken, Çeltik Boğazı'nda 18 Ermeni komiteci, Şihat'ı getiren jandarmalarla çatışmaya girerek, jandarmaların elinden almışlar Merzifon'a getirmişlerdi. Şihat evlerinde misafir kaldığı Ermenilerden silah zoruyla "kurtulmalık akçesi" adı altında yüksek paralar almıştır²⁵.

Bu azılı komitecinin Merzifon Ermeni komitelerine katılması onları bir kat daha cesaretlendirmişti. Geceleyin atlı Ermeni komiteciler şehir içinde Ermenileri öven Türkleri ve devleti kötüleyen sloganlar atarak sağa sola ateş ediyorlardı. Aynı günlerde komiteciler hafifmeşrep bir Ermeni kadınının evine zorla girip dağa kaldırmışlar, tecavüz ettikten sonra öldürmüşlerdir. Türklerle iyi ilişkisi olan, devletine sadık Merzifon belediye meclisi üyesi Agop Ağa da şehrin ortasında komiteciler tarafından öldürüldü.

Bu iki olay üzerine güvenlik güçleri sıkı bir araştırma ve soruşturma yaptı. Bu olayların sorumlusu olan Ermeniler Vartsis ve L. Leon suç aletleriyle yakalanarak İstanbul'a gönderildi. Leon Perrih ve çetesi güvenlik güçleriyle çatışmaya girmiş, çeteden dört kişi sağ beşi ölü olarak ele geçmiş askerlerden de iki kişi şehit olmuştur²⁶.

O günlerde Kayseri'de oturmakta olan Doktor Smith ve Doktor Fransfort Merzifon'da oturan Doktor Gren bu olayların geçtiği yerlerde bir gezi yapmışlardı. İstanbul'daki büyükelçilerine gönderdikleri mektupta şöyle yazıyorlardı.

"Merzifon ve civarında durum çok tehlikelidir. Ermeni komitecilerin yıkıcı faaliyetleri sonucunda Türk ve Ermeni halkları heyecanlı ve korkulu bir bekleyiş için-

²⁵ Başbakanlık Arşivi - Yıldız Tasnifi, 36. Kısım.

²⁶ Başbakanlık Arşivi - Yıldız Tasnifi, 36. Kısım.

dedir. Merzifon ve Amasya civarındaki Ermeni ayaklanmaları, bazı Rus ajanlarınca planlanıp kışkırtılmıştır. Komiteler İngiliz hükümetinin ve Protestan kilisesinin yardım ve ilgilerinden cesaret almaktadırlar. Acımasızca yaptıkları katliamlar herkeste korku yaratmıştır. Fakir halktan zorla para toplamaktadırlar. Ermenilerin bu civarda hiç bir şikayetleri yok. Fakat Türklerin hakkını savunacak hiç bir devlet yoktur. Ermeni halk, komitelerin bu ayaklanmalarına taraftar değildir. Ermeni komiteler kendilerine Bulgar ihtilalini örnek almaktadırlar. Ankara'da Tomayan'ı ve diğer komiteleri ziyaret ettik. Kendilerine gayet iyi davranılmaktadır"²⁷.

Yapılan gizli soruşturmalarda bu olayların Merzifon ve Derevenk'te planlanıp uygulandığı ortaya çıktı. Derevenk'te Rışdüni tutuklandı. Üzerinde yapılan araştırmada 29 Temmuz 1892 tarihli Hınçak Komitesi'nin görev belgesi ve mührü bulundu. Derinleştirilen soruşturma ve aramalarda bu eylemlerin arkasında Merzifonlu Kayayan ve Tomayan'ın bulunduğu anlaşıldı. Rışdüni, Kayayan, Tomayan ve diğer suçlular yargılanmak üzere Ankara istinaf mahkemesine sevk edildi. 17 Temmuz 1893 tarihinde yapılan duruşmada Tomayan, Kayayan ve Açıkbayyan ölüm cezasına, diğer komitelerde çeşitli cezalara çarptırıldılar²⁸.

ABD'nin Sivas konsolosu M.A. Jewet, ülkesinin İstanbul başkonsolosu Terrell'den habersiz İngiltere'ye, Kayayan Tomayan, Açıkbayyan'ın ölüm, öteki komitelerin çeşitli hapis cezalarına çarptırılmaları ve diğer Ermeni olayları hakkında abartılı Türkleri kötileyici, düzmece Ermeni katliamı raporları gönderdi²⁹. Jewet'in bu raporları güçlü Amerikan ve İngiliz misyonerlik kurumları aracılığı ile kamuoyuna yine abartılı bir şekilde anlatılmış, geniş bir taraftar kitlesi toplamış gazete ve dergileri günlerce meşgul etmiştir.

Tomayan, Kayayan, Açıkbayyan ve diğer komitelerin tutuklanmaları Avrupa ve ABD kamuoyunda geniş yankılar uyandırdı. İngiltere Protestan Kiliseler Birliği bu kişileri kurtarmak için yoğun bir kampanya başlattı. Protestan kilisesi hemen Hıristiyan Ermenileri Savunma Komitesi'ni kurdu. Bu komitenin başına Canterbury Başpiskoposu geçti. Komite bu kişilerin tutuklanmalarını ve sözde Ermeni katliamlarını protesto etmek için Londra'da mitingler düzenledi. İngiliz basınında ve kamuoyunda bu kişilerin kurtarılması için yoğun bir kampanya da başlatıldı. Ayrıca iktidarda

²⁷ A.g.e. belge.

²⁸ Esat Uras - Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi sayfa 465.

²⁹ Başbakanlık Arşivi - 17.7.1893 tarih ve 714 sayı Geride i Mehakim-Yıldız tasnifi 36. kısım.

olan Liberal Partisinin başkanı ve Başbakan Gladstone nezdinde girişimlerde bulundular³⁰.

Gladstone'nin Türklere karşı tarihi bir kını vardı. Ülkesinin çıkarları açısından Ermeni ayaklanmalarına sempati ile bakıyordu. Board misyonerleri özellikle Ermenileri ilgilendiren sorunlarda Osmanlı hükümetine baskı yapması için bu kişiye başvuruyorlardı. Gladstone bu komitecileri serbest bırakılmasını Padişah Abdülhamit'ten istedi fakat Abdülhamit kabul etmedi. Gladstone hükümeti Kayayan ve Tomayan'ın derhal serbest bırakılması için Osmanlı hükümeti üzerinde akıl almaz baskılarda ve tehditlerde bulundu. Fakat II. Abdülhamid bu tehditleri ciddiye almadı. Bir ara iki devletin ilişkileri kopma noktasına geldi. İngiltere bu iki komitecinin serbest bırakılmaması halinde Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırarak ayrı bir devlet olarak tanıyacağını bildirdi. Padişah bu tehdit karşısında, bu iki komiteciyi serbest bıraktırdı³¹.

Amerika'da da durum İngiltere'den pek farklı değildir. Amerikan Protestan Kilisesi Kızılhaçı Anadolu'da sözde Türklerin kılıçtan geçirdiği Ermeni ailelerine yardım topluyordu. Türkler, Amerikan kamuoyunda bir barbar, kan içici, bir canavar olarak tanıtılıyordu. Christian Herald, diğer Amerikan gazeteleri, Sason ayaklanması üzerine, Merzifon, Amasya ve kısacası Sivas Vilayeti'ndeki Ermenilere 150 bin dolar yardım topladılar³².

İngiltere'nin olaya bu kadar sıcak bakması, Ermeni komitecilere arka çıkması, onları serbest bıraktırması Merzifon'da tekrar Ermeni Komitecilere cesaret verdi. Yeni eylem hazırlıklarına giriştiler. Kolejın Fakülte bölümünde okuyan öğrenciler ve bir kısım Ermeni öğretim üyeleri "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi"ne ve Hınçak Komitesi'ne üye oldular. Artık, eylem için uygun bir ortam beklemeye başladılar.

Tomayan ve Kayayan'dan başka, Açıkbaşyan ve diğer tutukluların da serbest bırakılması için Türk hükümetine şantaj yapmak için 7 Eylül 1893 gecesi, öğrenciler ve komite silahlanarak Merzifon içine dağıldılar. Rastgele sağa sola ateş etmeye başladılar. Yangın çıkardılar. Bir çok Türk ve kendi soydaşları olan Ermenileri öldürdüler. Bir kısmını da yaraladılar. Merzifon Rüştüyesini yaktılar. Olayların büyümesini önlemek için Amasya

³⁰ 150 yıllık Kin - 26 Ekim 1984 Milliyet Gazetesi.

³¹ Cevdet Küçük-Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı-sayfa 104, 1984 İstanbul.

³² Foreign Relations - II. Parti - 1895. sayfa 1509. Washington 1896.

ve çevre kazalardan çok sayıda jandarma ve asker getirildi. Gerekli önlemler alındı. Polis komitecilerin merkezi olan ve saklandıkları eve baskın yaptı. Evin içinde bulunan komiteciler Polis ve askerler üzerine ateş açtılar bomba attular. 25 askeri öldürdüler³³. İçerde bulunan komitecilerden Semoyan gizlice İstanbul'a kaçtı ve orada Çarlık Rusyası konsolosluğuna sığındı³⁴. Diğer komitecilerden Artin Toncayan, Şihak, Stefan Mağlum diri, Artos Kirkor ve iki komiteci ölü olarak, Gürcü kıyafetleri içinde ele geçirilmişti. Yanlarında birçok cephane, el bombası, komite tarafından verilmiş yazılı emirler bulunmuştu³⁵. Soruşturma ve araştırma sonucu öğrencileri bu olaylarda önderlik eden komiteciler ve iki Ermeni profesör tutuklandı³⁶.

Merzifon ve civarında Ermeni komitecilerin yaptığı eylemler diğer yerlerdeki eylemlerle büyük bir paralellik taşıyordu. Başlıca eylemleri şu şekildeydi.

A) Osmancık postasının yolu kesildi. Posta sürücüleri ve koruyucuları saldırıya uğradı.

B) Gürünlü Zarobyanyan, Toros, Gülbeng, Kasap Serope adlı komiteciler Yozgat postasını soydular. Sürücü ve koruyucu İbrahim'i öldürdüler. Atları silahları ve paraları alındı.

C) Çorum-Merzifon arasındaki Derbent Karakolu basıldı. Jandarmalar öldürüldü.

D) Gürünlü Torosi Talashlı Gülbeng ve Ponos, Maden postasını soydular. Muhafızını ve sürücüsünü öldürdükten sonra, parayı ve diğer emanetleri alıp kaçtılar. Yine aynı çete Tuzhisar kolcusu Ömer'i Sivas'a giderken öldürdüler. Paralarını ve atlarını alıp kaçtılar.

E) Maden postası sürücüsü İsmail ve Zaptiye Necip öldürüldü.

F) Gülbeng, Panos, Mihircan adında üç komiteci İstanbul'dan dönerken Ankara'dan tuttıkları arabanın sürücüsü Kaltakçı oğlu Köse Hasan'ı Yozgat yolunda boğarak öldürdü, bir çukura gömdüler. Atlarını saatini ve parasını aldılar, daha sonra atları Tokat'ta sattılar.

³³ Başbakanlık Arşivi - Yıldız tasnifi 36. kısım.

³⁴ F.A. Stone A.g.e. sayfa 191.

³⁵ E. Üras - A.g.e. sayfa 466.

³⁶ F.A. Stone - A.g.e. - sayfa 187.

1894 yılında Boston'daki BOARD genel merkezine bağlı Prudental Komite'den beş, Pontus Evangelos Birliğin'den beş toplam 10 kişi Merzifon'a geldiler. Bunlar Ermenileri kışkırtıcı propagandalara başladılar. Ayrıca dört profesör de yine Ermenilere sözde dini seminerler adı altında kışkırtıcı propagandalar yapıyorlardı³⁷. Merzifon'daki ikinci Ermeni isyanının ortaya çıkmasında bu kişilerin büyük bir rolü vardır*.

İKİNCİ MERZİFON AYAKLANMASI

Hükümetin çok etkili önlemler almasına rağmen, Merzifon ve civarında, Ermeni tehdit ve terörü durmadı. Ermeni komitecileri, 1895 yılını tüm Anadolu'da olduğu gibi, Sivas Vilayeti'nde de tekrar, ayaklanma yılı ilan ettiler. Merzifon ve civarında kışkırtma ve terör eylemleri, bu yılın ilkbaharında başladı. Türk ve Ermeni halk arasında korku, heyecan, güvensizlik ortamı yaratıldı. 1895 yılı Haziran'ın 20'sinde olaylar başladı. Türklerle yakın ilişkide olan devlet yanlısı zengin Ermenilerin evleri kundaklandı.

Temmuz 1895 günü, Merzifon belediye meclisi üyesi, Türklerin ve Ermenilerin çok sevip saydıkları, Garabet Kuyumcuyan Ağa, sabah ibadetini yapmak için Ortodoks kilisesinin önüne gelmişti. Kapı açık olmadığından, beklemeye başladı. İki komiteci gelip, kendisiyle tartışmaya başladı. Birisi aniden Garabet Ağa'nın arkasına geçerek, kamasını rastgele saplamaya başladı. Garabet'in bağırması üzerine, çevredekiler olay yerinden kaçtılar. Saldırgan hızla Ağa'nın karnını 15 yerinden bıçakladı, hemen olay yerinden uzaklaştı. Güvenlik güçleri, hemen olayın geçtiği yeri, kuşatma altına aldı. Gözaltına alınanlar arasında, bu kilisenin papazı Kırmızıyan, Zangocu ve Krekor Arakelyan adlı Ermeni asıllı Amerikan vatandaşı vardı. Tutuklularla görgü tanıkları arasında yüzleştirme yapıldı. Fakat katiller bulunamadı. Kırmızıyan serbest bırakıldı³⁸.

Ertesi gün Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa, olayı incelemek ve soruşturmak için Merzifon'a geldi. Kasabada, komitecilere sempatisi bulunan

³⁷ Foreign Belation - December 2 - 1895 yılı - II. Parti. sayfa 1300. Washington 1896.

* Bu kişilerin Merzifon civarındaki yıkıcı çalışmaları güvenlik güçlerinin gözünden kaçmadı. 1899 yılında faaliyetleri kısıtlandı. Kolej sorumluları, bunun üzerine İstanbul'da ABD Başkonsolosluğu'na başvurdular. Başkonsolosluk Osmanlı Hükümeti'ne bu kişilerin kendi vatandaşları olduğunu bildirdi. Hükümet kolejde bunların faaliyet gösteremeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Anadolu Koleji'nin adı "Amerikan Koleji" olarak değiştirildi. Ayıntılı bilgi için bakınız F.A. Stone A.g.e.

³⁸ A.g.e. - sayfa 1330.

Ermeni gençlerini toplayarak, bir devlet adamına yakışır şekilde, sevecen ve yumuşak bir tavırla, cinayet hakkında sorular yöneltti. Onlara, şu şekilde öğüt verdi. "Bu tip olaylar, güvenlik güçlerinin gözünü korkutamaz, olaylar, idaremizden kaynaklanmıyor. Avrupa ile mevcut sempatimizi, ilişkilerimizi bozmak için tertipleniyor. Yeni bir Sason katliamı yaratılmak isteniyor" dedi. Fakat Ermeni gençleri, Bekir Paşa'nın bu sözlerinin kendilerini tehdit etmekten başka bir şey olmadığını, cinayet hakkında bir şey bilmediklerini, ayrıca durumu Sivas Valisi Sait Paşa'ya, tüm gerçekleriyle telgraf çekerek bildireceklerini söylediler ³⁹.

Bu olaylar karşısında, Ermeni olaylarına hep sempatiyle bakmış olanlara arka çıkıp desteklemiş, Ermeni halkının, Osmanlılar tarafından ezilip sömürüldüğünü, komitecilerin aslında birer özgürlük savaşçısı ve kahramanı olduklarını, Avrupa ve ABD kamuoyuna bildiren misyonerler ve Sivas Konsolosu Jewett, bu kez ağız değiştirmişlerdi. Komitecilerin, bu kez kendilerini de tehdit ettiklerini, bunların İngiltere ve Rusya'nın güdümüne girdiklerini, onlar tarafından yönetilip, yönlendirilen, kanlı katiller olduklarını, İstanbul'daki ABD Konsololuğu'na ve ABD'ye gönderdikleri raporlarda şu şekilde bildiriyordu.

"... Merzifon olayları, çok kritiktir. Yaratılan bu kanlı olaylar Ermeni komitecilerin, ani bir ayaklanmasıdır. İngiltere, bunları ne şekilde eylem yapacaklarını planlayıp, yönlendirmektedir. Komiteciler, kasabada her şeyi kötüleştirmek için aktif şekilde hareket ediyorlar. Bu kötü durumu da, propaganda olarak kullanıyorlar. Bu kışkırtmaları ve kanlı olayları yapanlar, Amasya yakınlarında, bir yerde üstlenmektedirler. Osmanlı güvenlik güçleri olayları önlemek için, büyük gayret gösteriyorlar... Bekir Paşa, öğrencileri korumak için çırpınmaktadır. Fakat güvenlik güçleri maddi yönden zayıftır.

... Buna rağmen komiteciler çok iyi organize edilmişlerdir, çok paraları vardır. Ermeni halkı da, maddi yönden çok iyidir. Seyahat ve diğer hareketleri yönünden çok rahatlırlar... Ermeniler, çok kolay elde ettikleri özgürlüklerini ve haklarını, Türkleri küçük ve iğrenç göstermek için kullanıyorlar.

... Kolejdeki öğrenciler kendilerine tanınan hakları ve ayrıcalıkları kötüye kullanıyorlar. Komitecilere yardım ediyorlar ve terör eylemlerine katılıyorlar... Kolejde komitecilerin bir çok genç sempatizanı var"⁴⁰.

³⁹ Foreign Relation 2. parti 1895 sayfa 1330.

⁴⁰ A.g.e. sayfa 1330.

Fakat Avrupa ve ABD, kamuoyunu yıllardır yanlış yönlendirdikleri için, Avrupalılar ve Amerikalılar bu olaya inanmadılar. Kolejde öğrencileri ayaklanma ve terör hareketlerinin içine çeken, Garabet Kuyumcuyan'ın öldürülmesinde büyük rol oynayan, Krekor Arekelyan, ABD'nin, Osmanlı Devleti nezdindeki temaslarından sonra, serbest bırakıldı.

Merzifon kaymakamı, olayları yatıştırmak için, büyük gayret gösteriyordu. Protestan, Katolik ve Ortadoks din adamlarını, ileri gelenlerini yanına çağırarak öğüt veriyor, cemaatlerini dizginlemelerini istiyordu. 12 Ekim 1895 Çarşamba günü, Sivas valisinin de hazır bulunduğu böyle bir toplantıda, kendilerine yapılan, bu kışkırtmalara katılmamalarını, güvenlik güçlerine güvenmelerini istedi. Konuşmasının sonunda Papaz Kırmızıyan, Türk güvenlik güçlerinin taraf tutarak, Ermenilerin kırılmasına göz yumduklarını, bunun hesabının Osmanlı Devleti'nden, Glatstone hükümetinin soracağını söyledi. Ayrıca hükümete, güvenlik güçlerine, yöneticilere ağır hakaretlerde bulundu. Bunun üzerine hakkında rapor tutuldu. Aynı günün akşamı Çorum'a sürgün edildi⁴¹.

Aslında Kırmızıyan'ın yaptığı bu konuşma, yeni bir kışkırtmanın ve ayaklanmanın işaretiydi. Ermeni ihtilalci birliği bu ayaklanma için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Hareketin başına Leon Semoyan gelmişti. Merzifon yakınlarına çok miktarda silah cephane ve patlayıcı madde stok edilmişti. Kırmızıyan'ın tutuklanması bu ayaklanmanın bir kıvılcımı olmuştu. Komiteciler, kendilerine karşı tavır alan iki Amerikalı, iki Ermeni Profesörü öldürmek amacıyla evini kurşunladılar. Türk Dostu Mr. Riggs'i ölümle tehdit ettiler. Sihak Arhali'yi öldürdüler. Kırmızıyan taraftarları ve öğrenciler Merzifon sokaklarına döküldü, sağa sola ateş etmeye, yangın çıkarmaya başladılar. 14 Ekim 1895 Cuma günü, akşam saat sekizde, Ermeni ihtilalci birliğinin sempatanları kız kolejini yakılar⁴².

Bu yangın olayı, Amerikalı görevlilerin ve misyonerlerin aklını başına getirmişti. Yıllardır kendi elleriyle besleyip büyüttükleri bu canavarlar, bu kez kendilerine dış göstermişti. Bu yangın, Amerikan misyonunu olayların içine çekmek için tertiplenmişti.

3 Kasım Cuma günü, Türklerin cuma namazını kılmak üzere toplandığı sırada, Ermeni halkın ve esnafın bulunduğu yerlerde kışkırtıcı komiteciler "Türkler Ermenileri kesmek için, silahlanıp bu tarafa geliyorlar" şek-

⁴¹ A.g.e. sayfa 1330.

⁴² Başbakanlık Arşivi - Yıldız Tasnifi 36. Kısım.

linde uydurma bir söz söylediler. Bunun üzerine Ermeni halk paniğe kapıldı.

Komiteciler, Ermeni halka, kendilerini korumaları için silah dağıtıp, dükkanları kapayarak evlerine gitmelerini istediler. Kiliseden duyulan çan sesleri üzerine, komiteciler taş binalardan Türklere ateş etmeye başladılar. Ardahanlı Terzi İsmail Usta, namaz kılmak için geldiği Paşa Camisi'nin merdivenlerinde, vurularak aşağı yuvarlandı. Aynı anda Taşhanın içindeki bir dükkandan atılan kurşunlarla bu caminin camları kırıldı⁴³.

Sütçü mahallesinde de, Camid Camisi'ne, cuma namazı kılmaya gelen Tosunoğlu Veli, kırk kadar Ermeni eşkiyasının saldırısına uğradı. Sol bacağından ağır şekilde yaralandı⁴⁴.

Aynı sırada Hacırahah Mahallesinde, Campikoğlu çıkmazında Emrullah, feci şekilde yaralandı⁴⁵.

İsmail, Veli ve Emrullah can acısıyla bağırmağa başladılar. Bu kez Ermeni komiteciler, Türk kılığına girerek, bu camilerin önlerine ve Türklerin yaşadıkları mahallelere giderek "Ey cemaati müslimin yetişin, Ermeniler Türkleri katlediyor" diye bağırarak kaçtılar. Emrullah bağırarak feci şekilde can verdi. Ermeniler ve Türkler şehir meydanında, karşı karşıya çarpışmaya başladılar. Komiteciler bu arada, kaymakamın, kadının evini, hükümet konağını, askeri kışlayı kurşunladılar. Bir kısım kılık değiştirmiş Ermeni kışkırtıcı da Türklerin önüne düşmüş, onları kışkırtıyordu. O gün kasabanın pazarı olduğundan alışveriş için çok miktarda köylü pazara gelmişti. Türkler içlerindeki bu kışkırtıcıları tanıyamadılar. Yaralıların feryadı üzerine, galeyana gelen Türk halkı Ermenilerin üzerine yürümüş, şiddetli bir çatışma çıkmıştır. 30 kadar özel korunaklı elbise giymiş, Ermeni komiteci Müslümanların yaşadığı kenar mahallelere, ellerinde kılıçlar ve silahlarla saldırıya geçmişler. Burada Hacı Abdullah'ı ağır biçimde yaralamışlardır. Bir çok Türk evine girmişler, ırza tecavüz etmişler, soygun yapıp, evleri yakmışlardır. Çatışma genişlemeden, güvenlik güçleri olaya müdahale etmişler ve önlemişlerdir. Bu çarpışmalarda Türklere 20, Ermenilere 80 kişi ölmüştür⁴⁶. Ermeni çeteleri, aynı şekilde 3 Kasım Cuma günü, Amasya, Vezirköprü, Havza ve Gümüşhacıköy'de bu şekilde

⁴³ Aynı belge

⁴⁴ Aynı belge.

⁴⁵ Aynı belge.

⁴⁶ Aynı belge.

kışkırtmalarda bulunmuşlardır. Vezirköprü'de, perşembeyi cumaya bağlayan gece, Ermeni kilisesinin yakınında bulunan medreseden, Molla Mehmet yatsı namazını kılmaya giderken, komiteciler tarafından ağır şekilde yaralanmıştır. Cuma günü sabah ise bir Türk genci komiteciler tarafından öldürülmüştür. Vezirköprü'de, Orta Cami'ye yakın bir Ermeni saraç, komiteciler tarafından ölümlle tehdit edilerek, dükkanın altından, camiye tünel kazılmıştır. Cuma günü Türkler camiye geldiklerinde havaya uçurulacaktı. Fakat sonradan dükkan sahibiyle, Türk çırağının, güvenlik kuvvetlerine ihbarda bulunmasıyla, komiteciler suç aletleriyle birlikte yakalanmıştır. 3 Kasım günü aynı şekilde Gümüşhacıköy ve Havza'da da olaylar çıkmıştı.

Komiteciler Gümüşhacıköy'de, Ohannes'i, Belediye Meclisi Üyesi Arif Ağa'yı öldürdüler. Olaya müdahale etmek isteyen devriyelere ateş açtılar.

Tam olaylar durdu ve önlendi derken 15 Kasım gecesi Merzifon'da aniden bir terör ve kargaşa başlatıldı. Bir gün önce komiteciler yok edecekleri, yakacakları devlet dairelerini ve evleri işaretlemişlerdi. 14 Kasım günü Merzifon Türk halkının yeniden yaptırdığı Rüştüye binasında yangın çıktı. Kaymakamın evinde korkunç bir patlama oldu ve arkasından yangın çıktı. Yangın kısa zamanda etrafa yayıldı. Çoğu Türklerin olmak üzerine 30 ev, 20 dükkan yandı. Aralarında Taşhan'ın da bulunduğu 3 handa patlama duyuldu, arkasından yangın çıktı. Rüştüye binasındaki yangında, bekçiyle oğlu öldü. Komiteciler bu arada evlere dalarak bir çok Türk ve Ermeni'yi öldürdüler. Olaylar Kasımın 15'inde de devam etti⁴⁷.

Bu arada, Merzifon yakınlarındaki Yedikır'da, Kör Köyü civarında bulunan manastıra, Ermeni çetecilerin saklandığı ihbarı geldi. Onbaşı Musa komutasında, buraya iki manga süvari askeri gönderildi. Askerler yaklaşırken, üzerlerine ateş açıldı. Çıkan çatışmada iki Ermeni yaralı beş tanesi de sağ olarak ele geçirildi.

Olaylar üzerine Amasya Mutasarrıfı Sırrı Paşa derhal, Merzifon'a geldi. Olayları önlemek üzere, çevre kazalardan bin tane asker getirdi. Tarafsız, kimsesiz olaylara karışmayan Ermenileri ve ailelerini koruma altına aldı. Türklerin ve Ermenilerin ileri gelenlerini toplayarak güvenlik kuvvetlerine yardımcı olmalarını, barış içinde yaşamalarını söyledi. Öksüz ve dul-ları, özel koruma altına aldı. Amerikan Koleji'nin korunması için, 25-30

⁴⁷ Foreign Relations II. parti sayfa 1362 Washington 1896.

asker görevlendirdi. Amerikan vatandaşlarına ve misyonerlere çok iyi davrandı. Kesinlikle taraf tutmadı⁴⁸.

Fakat kolejin içine saklanmış bir çok komiteci ve bunların sempatisini öğrenciler, Merzifon'da zaman zaman olay çıkarıyorlardı.

Bir kısım Ermeni misyoner, yine bu olayları abartıp, Merzifon'da yaşanan bu olayların, Ermenilere yönelik bir soykırım olduğunu, güvenlik güçlerinin taraf tuttuğunu, bu olaylarda en az 150 Ermeni'nin öldürüldüğünü, 80 Ermeni'nin de yaralandığını, Avrupa ülkelerine ve ABD'ye raporlarla bildirdiler. Oysa gerçekten ölen ve yaralananların yarıya yakını Türk'tü.

Merzifon'da olaylar tam kontrol altına alınınca, yakalanamayan komiteciler, Tavşan Dağı'ndan geçerek Havza ve Veziköprü'ye kaçmışlardı. Burada, Merzifon örneğinde olduğu gibi, kışkırtmalara girişmişlerdi. 2 Aralık 1895 Pazar günü medrese öğrencilerinden Bafıralı Emin, Orta Cami'de yatısı namazını kıldıktan, sonra komiteciler tarafından yaralanmıştı. Daha sonra komiteciler medreseyi basmışlardı. Silah seslerini duyan halk medresenin bu durumunu gördükten sonra, galeyana gelmiş, Ermenilerle çatışmaya girmiştir. Ermeni halktan 50 kişi ölmüş, 15 tanesi de yaralanmıştır. Türklerden ise 4 kişi ölmüş 15 tanesi de yaralanmıştır. Birçok ev ve dükkan yanmıştır⁴⁹. Merzifon ve çevresindeki Ermeni Komitecilerin hareketleri 1896 yılına da taşı. Ocak ve Şubat aylarında tamamen kontrol altına alındı. Merzifon'daki son durum hakkında ABD'nin Sivas Konsolosu Jewett'in yazdığı rapor şu şekildeydi.

Mr. Jewett'den Short'a

ABD Konsolosu

Sivas Türkiye 5 Şubat 1896

... Merzifon'da Amerikalıların güçlü olmaları nedeniyle, Ermeni komiteciler bunlardan yüz buluyor. Amerikalılar burada pek olaylara karışmadılar. Bir kısım Ermeni halk ve öğretmenler ihtilalcilere meyillidir. Osmanlı Hükümet güçleri, bu yüzden koleji denetim altında tutmaktadırlar Komitecilere karşı, güçlü durumdadırlar.

⁴⁸ Aynı Kitap.

⁴⁹ Başbakanlık Arşivi - Yıldız Tasnifi 36. Kısım.

... Kolejdeki öğrenciler kendilerine tanınan haklardan yararlanarak komitecilerin yanında, kışkırtmalara ve ayaklanmalara katılıyorlar, onlara haber taşıyorlar. Fakültede okuyan öğrenciler alt sınıflardaki öğrencilere, silah ve cephane getirmeleri için baskı yapıyorlar. Yapılan aramada öğrenci üzerinde yedi tane tabanca bulunmuştur.

... Anadolu'nun her yanında görülen karışıklıklar, Merzifon'da da görülmüştür. Zaman zaman, Amerikalılar da tehlikelerle karşı karşıya geliyorlar. Burada olayları incelemekle görevli ABD Başkonsolosu temsilcisi Terrl'i ziyaret ettim. Osmanlı hükümeti ve güvenlik güçleri, Amerikalılara hiçbir kötülük gelmeyeceğine dair, Terrl'e güvence vermişlerdir. Vali tarafından 30 kadar asker koleji korumakla görevlendirilmiştir. ... Terrl, komitecilerin eğer tavırlarını değiştirmezlerse, bu güven ortamının bozulacağından endişeleniyor.

... Fakülte başkanı da Ermenilere sempati duyan, onlarla birlikte eyleme kalkan öğrencilere, tolerans tanınmayacağını söyledi. Merzifon'dan ayrılmadan önce öğrendim ki, Ermeni halkının arasında da, ihtilal komitesine karşı bir sempati duyuluyor.

... Şehirde durum sakindir. Mutasarrıf, kaymakam olaylara tarafsızca, dostça bir davranış içinde bakıyorlar. Olaylar sırasında Amerikalıları çok iyi korumuşlar.

... Fakülte başkanı Ermeni komitecilere sempati duyan öğrencilere bu hareketlere katılmamaları, koleje ve Amerikan misyonuna bir zarar vermemeleri için onlara öğüt veriyor fakat söz geçiremiyordu.

Burada yaşam iş ve eğitim hizmetleri sekteye uğruyor. Ermenilerin bir kısmı şehirden ayrılmak istiyor. Bana göre kadın ve çocukların kasabadan ayrılmasına gerek yok.

M.A. JEWETT⁵⁰

MEŞRUTİYET İ. DÜNYA VE KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA MERZİFON'DAKİ ERMENİ OLAYLARI

Merzifon'daki bu ayaklanmalardan sonra Türk ve Müslüman halk artık Ermenilere karşı bir güven duyamadı. Zaten Ermeniler de iyice tedirgindi. Olaylara karışanlar Merzifon'u terk etmişler, ABD'ye, Rusya ve diğer ülkelere göç etmişlerdi. Komitecilerin yakalanmayanları da, bu civarlardaki dağlara çıkmıştı. Olaylara karışmayan tarafsız kalan Ermenilerin

⁵⁰ Foreign Relations, December 7 - 1896 yıl. Washington 1897 sayfa 550.

güvenlikleri sağlanmıştı. Fakat İngiltere bu olaylara müdahale etmiş, tutuklananları affettirmişti. Onlar da tekrar Merzifon'a gelmişlerdi.

O yıllarda yukarıda adı geçen kazalarda ekonomik alanlarda Ermeniler etkiliydi, bu durum Türklerin tepkisine yol açıyordu. Bu ayaklanmalarda Ermeni komitecilerce Türk halkına ve tarafsız Ermeni halkına girişilen soykırım, ayrıca Ermenilerin ekonomik alanlarda etkili olmaları Türklerde, haklı olarak öteden beri tepkilere neden oluyordu.

Anadolu'da, Türk ulusçuluğunun ilk filizlendiği yerlerden birisi de Merzifon'dur. Merzifon'daki Türk gençleri 1900'lü yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerini ve düşüncelerini paylaşıyorlardı. Bu Cemiyet, Parti haline dönüştürülünce, hemen şubesi açıldı. 1908 seçimlerinde büyük bir oy aldı. Merzifon'un aydın ve Türk ulusçusu iki genci Hüseyin Rıfat ve Mehmet Fevzi Bey bu partinin görüşlerini savunan "Merzifon" Gazetesi'ni çıkarmaya başladılar. Ermeni komitecilerinin düşmanca tavırlarını misyonerlerin, Ermenilere aşladığı Türkleri küçük görme fikirlerine karşı Türklerde ulusçuluğun gelişmesine yol açtı. Bu iki genç, Merzifon ve çevresinde, Türk ulusçuluğu fikirlerinin yayılmasında çok etkili olmuştur.

1908 seçimlerinin getirdiği özgürlük ortamı, Ermenilere geniş kültür serbestliği getirmiş, bir Ermeni İdadisi açılmıştır. Ermenice bir gazete çıkmaya başlamıştır. Fakat İttihat ve Terakki Partisi'nin güvenliği tam olarak sağlanması, Ermeni komitecilerin kötü emellerine bir set çekmiştir. Partinin "Bir Milli Türk Ekonomisi Oluşturma" fikri burada da uygulamaya konmuştur. Amasya'da Türk işadamı, girişimci, fabrikatör, tüccar, zanaatkâr oluşturmak için çalışmalara başlanmıştır. Bu kişilere, kredi verilmesi ve vergiden muaf tutulması, ekonomiye hakim olan Ermenilerin ve Rumların da tepkisi dolayısıyla, Amerikan, İngiliz ve Fransız şirketlerinin ve işadamlarının tepkisine de yol açmıştı. Bu tepkilere rağmen "Türkleri Ekonomiye Hakim Kılmak Uygulamaları" başarılı olmuştur. Türklerden un, zahire, tütün tüccarı, bir çok zanaatkâr ortaya çıkmıştır. Türk işadamları daha çok Alman işadamları ve şirketleri ile çalışıyorlardı. Bunlar ufak tefek yatırımlara bile girişmişlerdi.

Ermeniler bu yıllarda Merzifon'da tam bir serbestlik içindeydi. İttihat Terakki Partisi'nin caydırıcı gücü, Türklerle yaptığı ekonomik kayırmacılık, Ermenileri ekonomik yaşamda ikinci plana atıyordu. Ayrıca kolej tam olarak Türk güvenlik güçlerinin kontrolü altındaydı.

Yabancıların ekonomik himaye ve denetiminden yoksun kalan Ermenilerin bir kısmı yabancı ülkelere göç ettiler. 1910-12 yılları arasında bir

kısım Ermeni halkı da hiçbir baskı ve telkin altında kalmadan Müslümanlığı kabul ettiler. Türk adları aldılar. Komitecilere meyilli olan Ermeniler ise bunların affedilmeyeceğini, günü geldiğinde hesabının sorulacağını söylediler.

1. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir yıl sonra, hükümet, Ermeni halkını, özel güvenlik nedeniyle Anadolu'nun güney bölgelerine göçettirme kararı aldı. Merzifon'da bulunan Ermenilerin taşınmaz mallarının listesi çıkarıldı. Özel güvenlik durumu ve savaş sona erdiğinde, kendilerinin geri getirileceğini, taşınmaz mallarının kendilerine tekrar teslim edileceğini, yolculuk boyunca güvenliklerinin sağlanacağına dair güvence verildi. Bir kısım Sivas'a bırakıldı. Amasya, Tokat, Sivas ve diğer kazalardan kalabalık bir Ermeni kafesi, askerlerin koruyuculuğunda Suriye'ye götürüldü. Kötü hava koşulları, hastalık nedeniyle bazı Ermeniler yolda öldüler, Ermeni ve Rum halkı üzerinde kışkırtıcı etkileri olan Amerikan Koleji kapatıldı. Öğretim görevlileri, yurt dışına çıkarıldı, Kolej Hastanesi Türk savaş yaralılarının tedavisi için kullanılmaya başlandı.

Savaş sona erince Suriye'ye göç etmiş olan Ermeniler geri döndüler. Evlerine yerleştiler. Mütareke hükümlerine göre, Merzifon ve Samsun İngiliz askerlerince işgal edilince komiteci Ermeniler, bu kez de Pontus Rum çeteleri ile birleşerek, Merzifon civarında Türk halkına karşı tekrar katliamlar başlattılar. Misyoner devşirmesi olan Ermeni gençler İngiliz-Hind ordusunda subay olarak Merzifon'u Samsun'u işgal etmek için geldiler. Bu subayların tekrar Ermeni ve Rum çetelerini kışkırtması sonucu bir kısım Ermeniler, bunların baskısı ile, taşınmaz mallarına Türklerin el koyarak geri vermediklerini, işyerlerinin tahrip edildiğini, kendilerine zorunlu göç sırasında kötü davranışlarda bulunulduğunu öne sürerek bir soruşturma komisyonu kurulmasını istediler. Bu olayın arkasında yatan asıl neden, kasabada ekonomik alanda Türkleri hakim kılmak için yaptığı uygulamalar nedeniyle, İttihad ve Terakki Partisi'nin yöneticilerini tutuklamakta idi. Partinin yöneticileri ve üyeleri hepsi yakalanarak hapse atıldı⁵¹.

2 Ermeni ve 1 Rumdan bir soruşturma komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun ilk işi kendi istekleri ile Müslüman olmuş, Türk adları almış Ermenilerin üzerinde baskı kurarak, onların tekrar Hıristiyanlığa dönmelelerini, eski adlarını almalarını istemek oldu. Nüfus memurluğundaki defteri çıkararak, eski adlarını taşıyan, yeni kimlik verdiler.

⁵¹ Tuzcu, Ali - Yıkılıştan - Kurtuluşu Havza (25 Mayıs 1919, 13 Haziran 1919) sayfa 246. (Henüz yayınlanmamış bir araştırma).

Sağduyulu ve kahraman Merzifon Türk halkı, işgal güçlerinin Ermenileri kullanarak eskiden oynanan oyunların tekrarlanacağını sezerek hazırlıklara başladı. Tarafsız Ermeni ve Rum halkına işgal güçlerinin ve eski komitecilerin oyunlarına gelmemelerini, kışkırtmalarına kapılmamalarını, bu durumda devam edilirse kendilerine Türklerden bir zarar gelmeyeceğini bildirdiler. Feshedilen İttihad ve Terakki Partisi'nin, İngiliz işgal güçlerince yakalanamayan yöneticileri ve üyeleri "Silahlı bir direniş teşkilatı, kurdular. Ahmet Fevzi Bey, Müftü, Belediye Başkanı Hacı Ömer, Pire Mehmet, Ahmet Süreyya Bey bu direniş teşkilatını kısa bir süre içinde çevre kazalara da genişlettiler. Mustafa Kemal Havza'ya geldiğinde Ahmet Fevzi Bey, hemen yanına gelerek kendisiyle görüştü. Mustafa Kemal kargâhında bulunan İbrahim Tali (Öngören) Bey'i Merzifon'a gönderdi. Merzifon Direniş Teşkilatı bu çevrede işgal güçleri ve kontrol subaylarının gözünü iyice korkutmuştu. Bu korku üzerine tutuklular serbest bırakılmıştı. Mustafa Kemal de, Merzifon'da kurulan Soruşturma Komisyonu üyelerine bir telgraf göndererek derhal bu kurulun kaldırılmasını istedi. Komisyon başkanı soruşturma dosyalarını bırakarak kaçtı.

İngiliz işgal güçleriyle birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ülkesinin dışına çıkan Amerikan Misyonu Başkanı Vihty, Getcheel de Merzifon'a geri gelmişti. Bunların yalancı tanıklığı ile birçok Türk hapsedilmişti. Aslında İngiliz işgaline son vermeye yönelik teşkilatlanmayı, bu kişiler, Ermenilere ve Rumlara yönelik bir soykırımın hazırlıkları olduğunu bildirecek yine kışkırtmalara başlamışlardı. Daha önceki kışkırtmalarını gözardı eden, Yüzbaşı Hurst'u da yanlarına alarak, Türklere baskı yapmak için belediye binasına gitmişlerdir. Kışkırtıp paniğe sürükledikleri Ermeni ve Rum halkıyla, aralarında bir barış imzalanmasını istemişlerdir. Fakat Merzifonlular bu kişileri kışkırtmamalarını onlarla bir alışverişleri olmadığını, işgal güçlerinin, Merzifon halkı üzerindeki baskıyı kaldırmalarını ve işgale son vermelerini istemişlerdir. Bu kez İngiliz işgal gücü komutanı ve Vihty Getcheel, 2000 kişilik Ermeni ve Rumu aile ve çocuklarıyla koleje toplamışlardı. Su yiyecek ve ilaç stoklamaya başlamışlardı. Yaralıları için kolejin hastanesini hazır hale getirmişlerdi. Muhtemel bir çatışmaya karşı Ermeni ve Rum erkeklerine silah dağıtılmıştı. Heyecanlı, huzursuz bir bekleyiş başlamıştı⁵².

Fakat böyle bir niyeti olmayan Merzifon'daki Direniş Teşkilatı ve Türk halkı işgale son vermek istiyordu. Amerikan Misyona başkanları mut-

⁵² Şimşir, Bilâl - İngiliz Belgelerinde Atatürk I. cilt, s. 16.

laka bir çarpışma bekliyorlardı. Ancak bekledikleri gibi olmamıştı. Bu kez de kolejde topladıkları çocuk ve kadınların tahliye edilmesi için Hurst'ten yardım istemişlerdi. Hurst tahliye işlemi için 2 kamyon 10 atlı araba hazırlamıştı. Kendisi kafilenin başında, Hintli askerlerin korumasında 11 Haziranda Merzifon'dan yola çıktı. Kafiye Çakallı yakınlarında Hacılar Dağı civarında, Kavaklı Ekrem Bey, Sürmeneli Esad Ağa, Yüzbaşı Süreyya, Üsteğmen Vehbi'den oluşan Türk çeteleri tarafından kuşatıldı. Kadın ve çocuklara dokunulmadı. Hintli koruyucuların silahları alındı. Yüzbaşı Hurst'un üniforması, ceketi, şapkası, kılıcı, tabancası, saati alındı. Türk subaylarından birisi kendisine Türk yurdu, Anadolu'yu bir an önce terk etmelerini aksi takdirde bu toprakların kendilerine mezar olacağını bildirmişti⁵³.

Bu hareket, İngiliz işgal güçlerinin iyice gözünü korkutmuştu. Artık Türk çetecileri, kendilerine sahil yolunu ve Anadolu içlerine açılan Çeltek Boğazı'nı kapamışlardı. Bir an önce Merzifon'u boşaltmak istiyorlardı.

26 Eylül 1919 günü, İngiliz işgal güçleri, ertesi gün Merzifon'u boşaltacaklarını, kendileriyle gelmelerini Ermeni ve Rumlara gizlice bildirdiler. O gün kamyonlarını ve atlı arabalarını hazırlamışlardı. 27 Eylül günü Ermenilerle İngiliz işgal güçleri arasında şiddetli bir kavga çıktı. Ermeniler en ağır hakaret ve küfürler ederek, taş ve sopalarla İngilizlere saldırıyorlardı. Onlara şu şekilde bağırıyorlardı.

"Madem bizleri bırakıp gidecektiniz, niçin bizi tekrar Hıristiyanlığa döndürdünüz, adlarımızı değiştirdiniz. Merzifon'da yeni açılan cadde üzerinde, yıkılan Türk evlerinin yerine, sahihsiz olan evleri, akrabalarımızındır, bizimidir dendirterek aldırдыңız. Onların çoluk çocukları ile sokak ortasında bırakılmalarına niçin bizi alet ettiniz. Biz Müslüman olmuş, Türk kardeşlerimizle huzur ve barış içinde yaşıyorduk. Şimdi Türklerin içinde nasıl dururuz, onların yüzüne nasıl bakarız." diye onlara en ağır küfürleri savuruyorlardı⁵⁴. Merzifonlu Türkler bu kavgayı duymuşlar olay yerine gelmişlerdi. Bu düşman kardeşleri, Ermenileri affederek bağırklarına basmışlardı. Onlara İngilizler ile gidip gitmemekte serbest olduklarını bildirmişlerdir.

28 Eylül günü, İngilizler sabahleyin erkenden 5 kamyon, 40-50 at arabası hazırlayarak, kendileriyle gitmek isteyen Ermenileri de alarak, bağların ve Ermeni mezarlığının arasından adeta kaçarcasına Merzifon'u terk etmişlerdir. Hacılar Dağı'nda, yine yukarıdaki Türk çetecileri tarafından

⁵³ İstiklal Harbi Gazetesi - 19 Ekim 1919 Yeni İstanbul Gazetesi'nin ilavesi No: 137.

⁵⁴ Aşkun Cem Vehbi - Kurtulan Merzifon - sayfa 61, Eskişehir 1955.

bu kafilere kuşatılmış, askerlerin ve subayların hepsinin silahları cephaneleri alınmıştır. Kadın ve çocuklara dokunulmamıştır. İşgal güçleri, onlarla birlikte olan Ermeni ve Rumlar perişan halde Samsun'a varmışlardır. 4 Ekim 1919'da Samsun'daki işgal sona ermiş, İngilizler arkalarına bakmadan çekip gitmişlerdir.

Bu kez İstanbul'daki, Rum Patriği Dorates ile Ermeni Patriği Zaven Efendi "İşgal Kuvvetleri Komiserliği"ne bir dilekçe verdiler. Bu dilekçe Samsun ve Merzifon çevrelerinde işgalin kaldırılmasının Ermeni ve Rum halkının katliamına yol açacağından, adı geçen yerlerin tekrar işgal edilmesini istiyorlardı.

Oysa 18 Ekim 1919'da, Vezirköprü'deki, zorunlu göçten dönmüş Ermeni ve Rum halkın temsilcileri, İçişleri Bakanlığı'na, bu patriklerin muhtatlarını yalanlayan şu telgrafi gönderdiler.

"Memlekette oturan ve tehirden dönen Ermenilerle Rumların ileride bir tehlikeye maruz kalacağından bahisle, tekrar göçe tehdit ve icbar edilmekte oldukları hakkında, şu günlerde duyduğumuz haber kesinlikle yalandır. Bütün Türk vatandaşlarımızdan hürmet ve yardım görmekteyiz. Asılsız olan bu haberleri şiddetle tekzip eder Türk vatandaşlarımıza karşılıklı hürmetlerimizi arz ederiz.

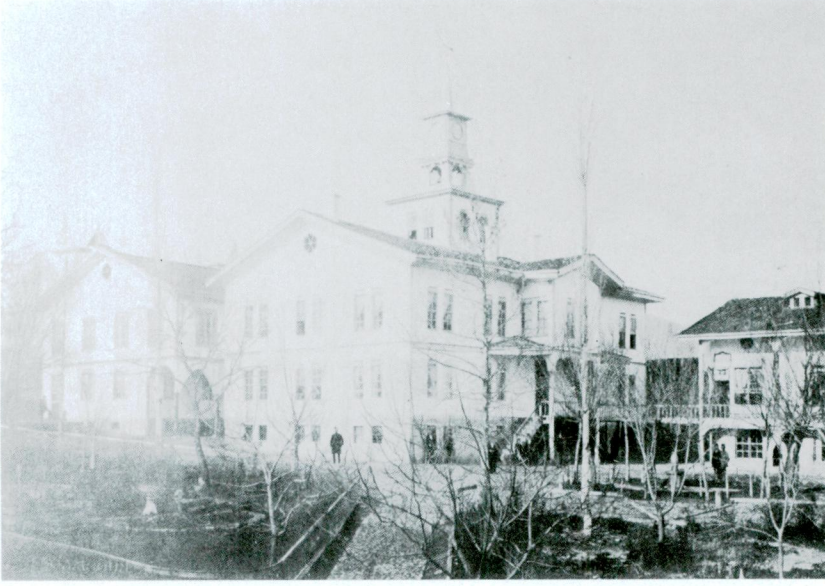
... Vezirköprü'den Ermeni Milleti adına Agop Derelıyan ve Rum Metropoliti vekili Marat⁵⁵.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Anadolu'da Türkler ve Ermeniler asırlarca, kardeşçe barış ve huzur içinde yaşadılar. Ancak yabancı çıkar çevrelerinin kışkırtmaları ve Türk düşmanlığı propagandalarıyla düşman hale getirilmişlerdir. Türkler ve Ermeniler birbirlerini boğazladıkça Osmanlı Devleti batılı devletlerin ekonomik sömürsüne açılmış, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri parsellenmiştir.

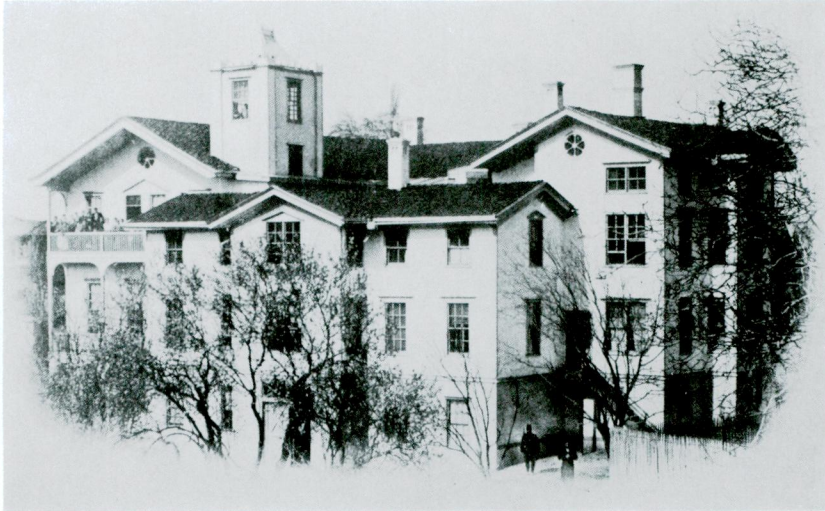
Bugün Amasya'da, Merzifon'da Vezirköprü'de ve diğer çevre kazalarında Türklerle-Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve anayasasının güvencesi altında, laik bir ortamda, barış, kardeşlik içinde her türlü yabancı etki ve kışkırtmadan uzakta yaşamlarını sürdürmektedirler.

⁵⁵ İstiklal Harbi Gazetesi - 19 Ekim 1919 - Yeni İstanbul Gazetesi'nin ilavesi No: 137.

Res. 1 — Merzifon'da Anadolu Koleji'nden bir görünüm.

Res. 2 — Merzifon Anadolu Koleji'nde kız öğrencilerinin kaldığı binadan bir görünüm.

Res. 3 — Anadolu Koleji'nde bir dersaneden görünüm.

Res. 4 — Sivas Valisi Reşat Akif Paşa ve Amasya Mutasarrıfının koleji ziyareti. Sağdan üçüncü C.C. Tracy, sol baştaki Mr. Vihty görülüyor..

Res 5 — 1910 yılında yapılan misyonerlerin yıllık toplantısına katılanlar, Anadolu Koleji önünde toplu halde görülüyor.

